

OPONENTNÍ POSUDEK DISERTAČNÍ PRÁCE

Homo Sapiens nebo Homo Brutalis? Psychiatrické vědění, násilí a kriminalita v poválečném Československu, západním Německu a Velké Británii (1945–1970)

Autor práce: Mgr. Jakub Střelec

Školitel: doc. Dr. phil. Rudolf Kučera, Ph.D..

Oponentka: PhDr. Adéla Gjuričová, PhD., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

Disertační práce Jakuba Střelce vychází z autorova zájmu o průnik tří mohutných výzkumných polí – poválečného období v Evropě, úlohy expertního vědění v moderní společnosti a násilí. Je třeba rovnou říci, že se v takto široce vymezeném prostoru nejenže neztratil, nýbrž naopak že pro něj zvládl najít patřičné zúžení, položit si nad ním zajímavé otázky a originálním způsobem je zpracovat.

Práce se ptá, jak v období 1945–1970 tematizovala otázku násilí a násilné kriminality psychiatrické expertiza a jakých úloh toto vědění nabývalo v trestním posuzování násilného chování. Výběr vzorku studovaných zemí – Británie, Západního Německa a Československa –, jenž je sám o sobě odvážný a neortodoxní, nedoprovází žádné prvoplánové předkládání kontrastů a shod z obou stran železné opony či Lamanšského průlivu. Autor klade materiál vedle sebe, aniž by anticipoval, k čemu chce dojít, táže se po rozdílnostech a podobnostech a analyticky do tohoto tázání zapojuje řadu složitých, ale úspěšně užitých perspektiv: psychiatrické vědění, politický systém, kontext místního poválečného vývoje, starší tradice psy-věd a další.

Výsledkem je příspěvek k dějinám poválečné Evropy, který zpřesňuje politicko- a sociálněhistorické pohledy na toto období jako na radikální rozchod se „světem předtím“ a zároveň na éru širokého ekonomického a společenského konsenzu na Západě i socialistických diktatur ve střední a východní Evropě. Shromažďuje zcela nový materiál k faktorům i dopadům expertního vědění na vládnutí a společnost ve věku „vysoké modernity“, ale také k vlastním dějinám psy-věd, a to v podobě navázání na nejlepší zahraniční tradice sociálních dějin medicíny/vědy. V neposlední řadě je práce zamýšlením nad daty vypovídajícími o dějinách násilí a jejich společenského vnímání.

Autor prokazuje vynikající přehled o existující literatuře, volí jasná teoretická a metodologická východiska a klade transparentní výzkumné otázky. Empiricky vychází z různorodého materiálu obdivuhodné šíře. Také díky dílčím projektovým podporám GAUK a DAAD se nejen seznámil se specializovanými odbornými knihovnami britské, západoněmecké a československé provenience, ale provedl vlastní sondy do soudních spisů a znaleckých posudků z Londýna a okolí, Severního Porýní s centrem v Düsseldorfu a z několika velkých měst ve středních a severních Čechách.

Práci přehledně strukturuje a dává jí vysokou, dnes už prakticky nevídanou jazykovou úroveň (upozorňuji jen na správný pravopis *homo sapiens*, *homo brutalis* v názvu). Kolega navíc „umí psát“ i v literárním smyslu. Kvanta kazuistik se v žádné chvíli nestávají soupisem, autor si udržuje odstup a nepřebírá jazyk soudních spisů a posudků, dává práci literární rámeček.

Z obsahu práce si dovolím upozornit hned na úvodní kapitolu (kap. 1), historický úvod do vývoje odborných a právních názorů na odpovědnost pachatelů, kde se celý problém, včetně psychiatrizace násilné kriminality, autorovi podařilo přesvědčivě vyložit jako sociálně konstruovaný, politicky ovlivňovaný a historicky se vyvíjející jev.

K části věnované jednotlivým národním trajektoriím vývoje pojmání násilí a kriminality v psychiatrickém vědění (kap. 2–5) chci poznamenat, že se autor úspěšně vyhnul pasti, do níž padli někteří výzkumníci a výzkumnice příbuzných témat (např. v pracích o čs. sexuologii a sexualitě), když z odborného diskursu cosi přímo vyvozovali pro sociální realitu. Kolega Střelec toto dobře rozlišuje; společenskou a hospodářskou realitu ukazuje jako faktor expertizy, vedle toho sleduje příklady, kdy se podle stavu vědění posuzovaly konkrétní násilné činy, uvědomuje si i interakce s jinými experty u soudů. Ve výkladových částech bere v úvahu kulturní a politickosystémové odlišnosti v soudních systémech i v pozici expertů v nich. Nejednoduší v zájmu úderné teze a daří se mu v jednotlivých případech vykreslovat „kombinaci vlivu národních tradic daného oboru, vědních transferů a reakce na specifický poválečný vývoj“ (s. 200).

V druhé část (kap. 6–9), která primárně vychází ze soudních spisů, autor neudržel tak přísně sevřenou analytickou strukturu a možná ani vyváženost komparace, ale bohatě to vyvažuje začleněním trojice případových studií. Kapitola o vraždách novorozeneckých dětí (kap. 7) demonstruje nečekané podobnosti a odlišnosti v čase i mezi sledovanými zeměmi, včetně všech ekonomických, ideologických a kulturních souvislostí. Studie věnovaná sexuálnímu násilí (kap. 8) sleduje názor na dilema, zda tyto vrahy trestat, nebo léčit, i vývoj v pojmání přijatelnosti sexuálních odlišností a násilí. Pozoruhodná je i kapitola 9, věnovaná trestnímu a psychiatrickému posuzování přistěhovalců z Afriky a karibských ostrovů ve Velké Británii, gastarbeiterů z jihu Evropy a Turecka v Západním Německu a Romů v Československu. Ukazuje, jak u specifických etnických skupin experti psychiatricky vykládali kulturní odlišnosti (až po pojetí násilí jako léčitelného důsledku kulturního rozporu) a jak bylo expertní vědění zároveň zdrojem osvícenějších, anti-koloniálních postojů a zároveň v něm přežívaly etnické stereotypy.

V Závěru autor shrnuje svůj předpoklad, že práce je především o nerovnoměrnostech poválečné modernizace: „Násilné chování, které se po hrůzách druhé světové války stalo předmětem zájmu expertů na lidské chování a duševní zdraví, představovalo testovací pole pro možnosti jednotlivých projektů poválečné modernizace a expertního řízení společnosti.“ (s. 204) V zapojení psychiatrů a psychologů do kriminální politiky státu a zavádění nových léčebných metod vidí součást komplexnějších sociálních a politických reforem, leckdy doprovázených utopickými představami, přičemž ale představy expertů narážely na dlouhodobější vzorce sociální praxe a mentalit.

Dále si dovoluji uvést trojici otázek nad některými předpoklady či aspekty práce a nabízím je jako podnět pro diskusi při obhajobě:

- 1) Za jedno svých teoretických východisek autor označuje Foucaultovy práce o utváření subjektivitu a jeho pojetí moci (s. 26-27). Opravdu kvitují, že v dalším textu neupadl do častého úkazu, kdy se foucaultovské pojmy bez hlubší či jakkoli produktivní souvislosti roubují na materiál z historie psy-věd, čímž se má zároveň potvrzovat platnost původní teorie. Avšak při čtení mi připadalo, že předložená

práce – kromě základního předpokladu, že expertní myšlení ovlivňuje náš žitý svět – Foucaultovu teorii vlastně až tolik potřebuje. Nebo se mýlím? Prosím o bližší komentář k tomu, zda jeho perspektivu autor využíval i analyticky nad prameny.

- 2) Autor otevírá některé – zejména v české historiografii zatím prakticky netknuté – otázky vztahu důležitých sociálních identit, jako jsou příslušnost k socioekonomické vrstvě, genderová či etnická příslušnost, a expertního myšlení. Proč se v případě genderu a třídy rozhodl nepoužít etablované koncepty a s nimi související teoretický a metodologický aparát? Nejnáléhavěji to vnímám u fenoménu vražd novorozenců dětí a sexuálních vrahů, kde je z materiálu zcela zřejmé, že jak expertní sféra psychiatrická a soudní, tak veřejnost přistupují k případům s množstvím kulturních stereotypů a právě pojem genderu by tu byl nanejvýš užitečný. Poskytlo by to analytické nástroje pro postižení znaků připisovaných pohlavím (co je „typicky“ mužské a ženské) a vyložit je jako rozdíly ve společensky vnímaných genderových identitách, vytvářených výchovou, společenským tlakem, ekonomicky či jinak, které se kulturně předávají dál, a to i ve sféře medicíny nebo trestního soudnictví. Přitom něco obdobného autor vnímá a zcela explicitně pojmenovává u identit etnických! Naopak u příslušnosti socioekonomické opět nechápu, proč je výraz „třída“ rezervován jen pro komunistickou doktrínu. Může autor toto své rozhodnutí vysvětlit?
- 3) Poslední otázka se týká tématu práce jen okrajově. Autor zná práce Matta Savelliho o jugoslávské psychiatrii a jejím podílu na vzestupu nacionalistických ideologií konfliktu na Balkáně v 90. letech 20. století. Vyskytl se nějaký podobný případ ve studovaném materiálu a období, tj. vyskytla se v některé ze zemí psychiatrická expertiza blízko politice či politické mobilizaci násilí? Není to nic, co v práci postrádám, ptám se opravdu hlavně proto, že mě to zajímá.

Uvedená pozastavení však nic nemění na závěru, že práci považuji za vynikající a jednoznačně ji doporučuji k obhajobě.

PhDr. Adéla Gjuričová, PhD.

